

Gönderim Tarihi: 9.01.2021 | Kabul Tarihi: 28.04.2021

-Kitap Değerlendirmesi-

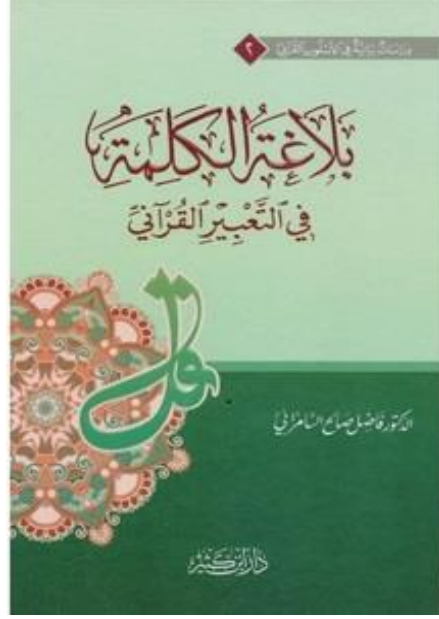
بلاغة الكلمة في التعبير القرآني

- Belâğatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî, Prof. Dr. Fâzıl Sâlih es-Sâmarrâî, Dâru İbn-i Kesîr, Beyrut, 2016, II. Baskı, 150 sayfa-

Mehmet Burak Çakın*

Atıf/Citation: Çakın, Mehmet Burak. "Belâğatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî - Kitap Değerlendirmesi-". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2021-1): 195-201.

Yirmi üç yıllık bir süre boyunca farklı şartları haiz dönemlerde, farklı hadiseler ile çeşitli sebeplere binaen âyetler ve sûreler halinde parça parça nâzil olan Kur'ân'ın metnindeki sağlamlık, gerek indiği dönemde gerekse günümüze kadar devam eden 14 asırlık süreçte, dost düşman herkesin itiraf etmek zorunda kaldığı bir hakikattir. Mübîn bir Arapça ile indirilen Kur'ân'ın; dili olan Arapçayı en beliğ, fasih ve edebî bir şekilde kullanmış olması, zaten indiği dönemde en fazla dikkat çeken icaz hususiyeti olmuştur. Hz. Peygamber'e verilmiş en büyük mucize olan Kur'ân-ı Kerim'in doğru bir şekilde anlaşılıp yorumlanabilmesi için temel şartlardan biri; Kur'ân dili olan Arapçanın gra-

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, mehmetburak44@gmail.com. Orcid: 0000-0003-0579-4850.

mer yapısı ile söz varlığının en iyi şekilde bilinmesi, benzer yapı ve kelimelerin kullanımında var olan incelik ve nüansların ayırımına varılmasıdır.

Kur'ân'da kullanılan - yahut bağlamı içerisinde kullanılmayan – her bir kelime hatta her bir harf, belli bir edebî bütünlük ve sanatsal yapı içerisindeki inceliklere matûftur. Herhangi bir konu anlatılırken kullanılan kelimelerin seçimi, hatta aynı konu farklı yerlerde anlatılırken ortak kavram alanına giren farklı kelimelerin kullanılmış olması rastgele bir durum değil, belli amaçlara dönük olan ilahî bir tercihtir. Herhangi bir edebî metinde dahi riayet edilen, metnin ifade etmek istediği anlama ilaveten, metnin edebîliği ve sanatsal yönünü de birinci dereceden etkileyen bu tür bilinçli tercihlerin, Kur'ân gibi edebî bir mucizede olmaması düşünülemez. Bu sebeple ilk dönemden itibaren Müslüman âlimler, Kur'ân'da kullanılan dilbilgisel yapılar ile kullanımı tercih edilen kelimelerin, metnin anlamına ne gibi etkileri olduğu üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu çalışmalar neticesinde *vücûh ve nezâ'ir* ile *me'âni'l-Kur'ân* gibi önemli Kur'ân ilimleri teşekkül etmiş, zamanla Kur'ân'ın dilbilimsel tefsiri olarak adlandırılabilen bir tefsir ekolü¹ vücuda gelmiştir.

Kur'ân'ın dilbilimsel tefsiri üzerine önemli tespitleri ve çalışmaları bulunan son dönem ilim adamlarından biri Prof. Dr. Fâzıl Sâlih es-Sâmarrâî'dir. 1933 yılında Irak'ın Sâmarrâ kentinde doğan Sâmarrâî, Arap dilbilgisi ve dilbilimsel tefsir üzerine önemli eserler vermiştir. Bu eserlerden biri, çalışmanın konusunu oluşturan *Belâğatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî* adlı kitabıdır.

Osman Ertuğrul tarafından “*Kur'ân Kelimelerinin Sırlı Dünyası*” adıyla Türkçeye de çevrilen kitap, 2015 yılında Cantaş Yayınları'ndan çıkmıştır. Türkçe tercümesinin baş tarafında (s. 3-7) eserin orijinalinde olmayan, yazarın ilmî şahsiyetine ve eserlerine yer verilmiştir. Bu da, Türkiye'de pek bilinmeyen yazarın tanınması ve ilmî şahsiyetinin ortaya konulması açısından önemlidir. Kitabın adı, eserin içeriği ve orijinal adı ile pek uyumuna da, dili genel itibarıyla açık ve anlaşılırdır. Kitapta sarf nahiv terimleri zaman zaman dipnotlarla kısaca izah edilmeye çalışılmıştır. Âyetlerde bahse konu olan ibareler kırmızı renkle yazılmıştır. Bunlar eserin anlaşılabilirliğini arttırması açısından önemli tasarruflardır. Kitabın konusunun en temelde Arapçanın dilbilgisi olduğu göz önüne alındığında, bunu anlaşılır bir şekilde Türkçeye aktarmanın zorluğu aşîkârdır. Buna rağmen kitap, Kur'ân ve tefsir ile ilgilenen her kesimden insana

¹ Bkz. Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara: 2010.

hitap edecek bir nitelikte hazırlanmıştır. Ancak eserin daha rahat anlaşılabilmesi için belli bir Arapça altyapı ile Kur'ân kültürüne sahip olmak gereklidir.

Belâğatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî'nin 2006/1427 yılında Bağdat'ta yapılan ilk baskısında az olmayan imlâ ve matbaa hatalarının, 2016/1437 yılında Beyrut'ta yapılan ikinci baskısında giderildiği görülmektedir. Yine bu ikinci baskıda sûre adlarının yazımı gibi bazı durumlar için kırmızı rengin tercih edilmesi, eseri daha fazla göze hitap eder hale getirmiştir. Bu sebeplerle tanıtım bu baskı üzerinden yapılmıştır.

Kitabın mukaddime kısmında yazar, eserin içeriğine değinerek kitabı yazma sebebini ve izlediği yöntemi kısaca izah etmektedir. Yine kitapta bahsi geçen, Kur'ân'daki farklı kullanımlar ile ilgili yorumlarını, Arap dilinin kesin ve genel geçer olan kaidelerine dayandığını özellikle belirtmektedir (s. 5-10).

Kur'ân'daki kelimelerin ve dilbilgisel yapıların farklı kullanımlarını sekiz ana bölümde inceleyen kitabın ilk bölümü, *ez-Zikru ve'l-Hazf* başlığı ile kaleme alınmıştır. Yazar bu bölümde, تنزل - تنزل (tenezzelu - tetenezzelu) توفي - توفي (te-vaffâ - teteveffâ), لا تفرق - لا تفرق (lâ-teferrekû - lâ-teteferekû), نبغي - نبغي (nebğ - nebğî), وخشون - وخشون (vehşevn - vehşevnî), لم تستطع - لم تستطع (lem-testi' - lem-testeti') gibi bazı kelimelerin, kimi zaman belli bir harfin hafzedilerek kimi zaman hafzedilmeden kullanılmasını yorumlamaktadır. Yazar, bu kelimelerdeki harflerin farklı yerlerde bazen düşürülürken bazen düşürülmemesinin geliştiği güzel bir kullanım olmadığını, bağlamın ve makamın gerektirdiği maksatlı tasarruflar olduğunu dile getirmektedir.

Birinci bölümde kelimeleri, harfleri hafzedilmiş ve hafzedilmemiş şekilleri ile geçtiği farklı âyetlerin bağlamlarında değerlendiren yazarın bu konuda yaptığı yorumlarda esas aldığı ilke, Arap dilinde "kelimenin uzunluğu yani harf sayısının fazla olması ile eylemin çokluğu" arasındaki ilişkidir. Örneğin meleklerin nüzûlünü anlatan *tenezzul* fiili, Kadir sûresinde (97/4) تنزل (tenezzelu) şeklinde zamir ta'sı hafzedilerek kullanılırken Fussilet (41/30) sûresinde تنزل (tetenezzelu) şeklinde hazifsiz kullanılmıştır. Yazar bu durumu, Kadir sûresinde bahsi geçen tenezzülün sadece bir gece ile sınırlı olduğu ancak Fussilet sûresinde geçen tenezzülde herhangi bir zaman sınırlamasının olmadığı; bu sebeple de bu sûrede eylemin çokluğuna ve müddetin uzunluğuna işarette kelimenin hazifsiz olarak geldiği şeklinde açıklamaktadır (s. 12-13). Benzer şekilde تذكرون (tezekkerûn) ifadesinin geçtiği âyetlerin (örn: En'âm, 6/80; Mümin, 40/58; Secde, 32/4) bağlamının, تذكرون (tezekkerûn) ifadesinin geçtiği âyetlerin (örn: Hud, 11/24; Câsiye, 45/23; Araf, 7/3; Yunus, 10/3) bağlamına göre çok daha fazla te-

zekkürü gerektiren konuları anlattığını ifade etmektedir. (s. 20). Yine *وخشون* (*vehşevn*) (Maide, 5/3, 44) - *وخشونى* (*vehşevnî*) (Bakara, 2/150) kelimelerinde olduğu gibi mütekellim *yâ's*ının hafzedilmesi yahut zikredilmesi konusunu yorumlayan yazara göre, zamirin kullanımında mütekellimin vurgulanması söz konusudur. Bağlam ve makam mütekellimin vurgulanmasını gerektiriyorsa mütekellim *yâ's*ı zikredilirken, mütekellimin daha geri planda kaldığı durumlarda hafzedilmektedir. Yazar, harflerin hafzedilmesi yahut zikredilmesi ile ilgili olarak bu bölümde, çok sayıda örnek üzerinden âyetleri bağlamları çerçevesinde karşılaştırarak yorumlamakta ve bu konuda tutarlı izahlar yapmaktadır.

İbdâl başlığı altında kaleme alınan ikinci bölümde yazar, ilk olarak aynı kelimelerin farklı yerlerde *يَتَذَكَّرُ* (*yetezekkeru*) (örn: Ra'd, 13/19) – *يَذَكَّرُ* (*yezzekkeru*) (örn: Enfal,8/57), *يَتَدَبَّرُ* (*yetedebberu*) (örn: Nisa, 4/82) – *يَدَّبَّرُ* (*yeddebberu*) (örn: Muminûn, 23/68), gibi fek (şeddelenmeden idğamsız bir şekilde harflerin tek tek telaffuzu) ve idğamlı (harflerin şeddelenerek iç içe girdirilmesi) kullanımlarını yorumlamaktadır. Bu bağlamda *tefa''ale* vezninin anlamındaki tedricîlik ve külfet ile şeddenin kullanımındaki mübalağa anlamına dikkat çeken yazar, idğamsız (fek'li) kullanımlardaki süreç ve idğamlı kullanımlardaki mübalağa üzerinden âyetleri yorumlamaktadır. Aynı kelimenin idğamsız kullanıldığı âyetlerde (*yetezekkeru*, *yetedebberu* vb.) eylemin belli bir süreci gerektirdiğini, idğamlı kullanımlarda ise (*yezzekkeru*, *yeddebberu*, vb.) eylemin kısa sürede ancak mübalağa ile derinlemesine gerçekleştiğini, bağlamdan yola çıkarak açıklamaktadır. Örneğin; temizlenmek ve arınmak anlamlarına gelen *tezekkâ* fiilinin Leyl süresinde *yetezekkâ* (92/18), Abese süresinde ise *yezzekkâ* (80/3) şeklinde kullanılmasını değerlendiren yazar fiilin, Leyl süresinde geçen "*Arınmak için malını hayra veren en muttaki kimse o ateşten uzak tutulacaktır.*" âyetinde ömür boyu sürecek bir infak eylemi neticesinde gerçekleşecek bir arınmayı kastettiği için *يَتَزَكَّى* (*yetezekkâ*) şeklinde idğamsız, Abese süresinin "*Ne bilirsin, belki de o armacak*" âyetinde ise Hz. Peygamber'in öğüdünün o an etki edebileceği anlatıldığı yani kısa süre içerisinde derinlemesine ve etkili bir arınmaya sebep olacak bir tesir söz konusu olduğu için *يَزَكَّى* (*yezzekkâ*) şeklinde idğamlı kullanıldığı yorumunu yapmaktadır (s. 50-51). Yine Fetih süresinde (48/24) *Mekke* adı kullanılmasına rağmen, Âl-i İmrân süresinde (3/97) *Bekke* adının kullanılmasının kalabalık ve izdiham anlamına gelen *el-bekke* kelimesini çağrıştırdığını ve bu durumun âyetin konusu olan hacdaki kalabalık ve izdihama daha uygun düştüğünü dile getiren yazar, cem'i müennes ism-i mevsullerin farklı yerlerde *ellâî* – *ellâtî* şekillerinde kullanılmasında gibi durumları benzeri bir mantıkla yorumlamaya çalışmaktadır (s. 57-59).

Üçüncü bölümde yazar farklı âyetlerde, أنجى - أنجى (neccâ - encâ), نبأ - نبأ (nebbe'e - enbe'e), أنزل - أنزل (nezzele - enzele), وصى - وصى (evsâ - vessâ) gibi aynı fiilin if'âl ve tef'îl bablarının kullanılmasını yorumlamaktadır. Yazar, bu kullanımları da tef'îl bâbında var olan mübalağa ve uzun zamanda gerçekleşme anlamı ile if'âl bâbında olan kısa sürede gerçekleşme anlamlarından yola çıkarak yorumlamaktadır. Özellikle inzâl ve tenzîl kelimeleri konusunda genel kabul olan tek seferde (inzâl) ve parça parça (tenzîl) indirilme yorumuna farklı bir bakış açısı getirerek tenzîl kelimesinin kullanıldığı âyetlerde (örn: En'âm 6/38; Arâf, 7/71;) bağlamın daha fazla teyit ve vurguyu gerektirdiğini, bunun da tenzîldeki şedde ile yapıldığını ifade etmektedir (s. 69-72).

Mechûl başlığı altındaki dördüncü bölümde, kelimelerin ينزفون (yunzifun) (Saffât, 37/47) - ينزفون (yunzefun) (Vâkıa, 56/19); طبع علي قلوبهم (tubi'a ala kulubihim) (Tevbe, 9/87) - طبع الله علي قلوبهم (taba'allahu ala kulubihim) (Tevbe, 9/93) ifadelerinde olduğu gibi malûm (etken) ve mechûl (edilgen) yapıda kullanılmaları değerlendirilmektedir. Yazar, malûm yapının daha fazla vurgu içerdiğini; bu sebeple benzer ifadelerin yer aldığı âyetlerde bağlam sebebiyle daha fazla vurgulanması gereken durumların etken çatı ile ifade edildiğini belirtmektedir (s. 87-88).

Yazar, kitabın genelinde olduğu gibi, dilbilgisel yapılar ile âyetlerin sibak ve siyakını göz önünde bulundurarak beşinci bölümde vasf başlığı altında مشتبه (müştebih) (En'âm, 6/99) - متشابه (müteşabih) (En'âm, 6/99), نخل خاوية (nahlin hauiye) (Hakka, 69/7) - نخل منقعر (nahlin munkair) (Kamer, 54/20) gibi müenneslik ve müzekkerlik gibi farklı kullanımların sebebini izah etmeye çalışmaktadır (s. 91-100).

Altıncı bölümde, Kur'ân'da aynı kelimenin aynı konu bağlamında birbirinden farklı olarak müfred, tesniye ve cem kullanımları yorumlanmaktadır. Örneğin Hz. Musa ile Firavun'un kıssasının anlatıldığı yerlerde bazen sadece Hz. Musa'ya atfen müfred (Zuhruf, 43/46), bazen de Hz. Musa'ya ilaveten Hz. Harun'u da aynı olaya dâhil ederek tesniye şekilde kullanımı (Şuarâ, 26/16); erkek evlatlar anlamına gelen بني - بني (benî - ebnâ) kelimelerinin farklı farklı kullanılması gibi tercihlerin sebebini yorumlamaktadır (s. 101-116).

Yazar, kitabın yedinci bölümünde أنسانيه ('aleyhu'llâh) (Fetih, 48/10), أنسانيه (ensanîhu) (Kehf, 18/63) gibi kullanımı meşhur olmayan bir irabla harekelenen kelimeleri yorumlamaktadır. Meşhur şekli aleyhi ve insanîhi olan bu kelimelerin alışılmıştan farklı olarak mazmum (ötreli) gelmesinin sebeplerini izah etmekte

ve bu tür kullanımların bahsi geçen hadisedeki ilginçliği ve azameti anlatmayı hedeflediğini belirtmektedir (s. 117-124).

Eserin son bölümünde aynı kıssanın farklı yerlerde farklı kelimeler kullanılmak suretiyle anlatılmasının sebepleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Hz. Musa kıssasında taştan suyun çıkmasının Kur'ân'ın farklı yerlerde geçen فانفجرت (*fenfeceret*) (Bakara 2/60) – فانبعست (*fenbeceset*) (Arâf, 7/160); dağın kaldırılmasının طور (*tûr*) (Bakara, 2/63) – جبل (*cebel*) (Arâf, 7/160), رفعا (*refe'nâ*) (Bakara, 2/63) نتقنا (*netekna*) (Arâf, 7/160); Hz. Zekeriyâ kıssasında Hz. Zekeriyâ'nın konuşamadığı sürenin bir yerde üç gece *selase leyal* (Meryem, 19/10), bir yerde üç gün *selasete eyyâm* (Al-i İmrân, 3/41) olarak zikredilmesi benzeri ifadelerin farklı yerlerde değişmesi konularını incelemektedir. Yazar bu kullanımları, âyetlerin bağlamlarını ortaya koyup bunları karşılaştırarak izah etmektedir.

Yazar hacmi büyük sayılamayacak bu eserde, dilbilimsel tefsir bağlamında önceki eserlerinde değinmediği konuları ele aldığını ifade etmektedir (s. 8).

Kur'ân'a bütüncül bir gözle yaklaşarak Kur'ân'daki benzer yapıların kullanımında, daha önce üzerinde yorum yapılmamış olan nüansları (s. 7) bir araya getirip belli başlıklar altında derli toplu bir şekilde işlemesi, kitabı önemli kılan hususların başında gelmektedir.

Yazar her bölümün girişinde, o bölümde ele alınan konunun Arap dilbilgisi açısından neye karşılık geldiğini açıklamakta, o konudaki kaide ve kuralları örnekleri ile izah etmektedir. Daha sonra verdiği bu bilgileri âyetlerde geçen ibarelerin kullanımı ile karşılaştırmakta ve âyetleri bu lügat kaideleri çerçevesinde yorumlamaktadır. Bunu yaparken âyetlerin bağlamını sık sık hatırlatmakta ve gelen yapının bu bağlama en uygun yapı olduğunu izah etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in sanat ve belâğat açısından mucizevî yönünü göstermeyi amaç edinen eserin, bu amaca ilaveten farklı bir bakış açısı getirmesi sebebiyle Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasına katkı sağlayacağı açıktır.

Kur'ân'da kullanılan her kelimenin, her harfin hatta her harekenin yerli yerinde olduğu, aynı konu farklı yerlerde anlatılırken kullanılan farklı kelime ve yapıların siyak ve sibak gereği belli bir amaca yönelik kastî tasarruflar olduğu düşüncesini kitabın ana düsturu olarak işleyen yazar, kitap boyunca her bölümde bu düşüncesini zengin örneklerle desteklemektedir. Verdiği tüm örnekleri ilgili bölümün başında izah ettiği dilbilgisi kurallarına uygun ve bağlamla ilintili bir şekilde yorumlaması, yazarın tutarlılığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Sonuç olarak; yazarın bu eseri önemli bir gayretin, farklı ve kendi içinde tutarlı bakış açısının, takdire şayan bir zihnî - fikrî sürecin ürünüdür. Kur'an'daki sanatı ve mucizevî yönü ön plana çıkarmayı amaçlayan bu çalışma, özellikle dilbilimsel tefsir alanında yapılacak nitelikli çalışmalara örnek teşkil edecektir. Yine eser, tefsir alanıyla ilgilenen herkes, özellikle lisansüstü eğitimine devam eden / edecek öğrenciler için farklı bir bakış açısı getirerek ufuklarını genişletecek bir mahiyettedir.